

РОЛЬОВИЙ ПІДХІД І ВЛАСТИВОСТІ ТЕМПЕРАМЕНТУ: ШЛЯХ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЧЕРЕЗ КОЛО АЙЗЕНКА

Суханов В.Ю.

Енергодарський Центр дитячої та юнацької творчості

У процесі аналізу шахових партій було розглянуто такі пари універсальних параметрів стилю партнерської діяльності: створення – збереження параметра, собі – партнеру. Припускається їх відповідність психофізіологічним параметрам: збудження (потенціал) – гальмування (напруга), позитивний – негативний. Їх попарні комбінації дають статеві та вікові ролі: активний – пасивний, ведучий – ведений. Попарні комбінації ролей дають чотири класичних типу темпераменту, які відповідні чотирьом першоелементам або сімейним ролям і чотирьом стилям в шаховій грі, а також акцентуаціям характеру і психопатіям. Протилежне розуміння термінів «флегматик» і «меланхолік» у стародавніх і сучасних джерелах може бути пояснено віковою трансформацією типів темпераменту на вищих рівнях.

Ключові слова: стихії та типи темпераменту, позитивний і негативний потенціал, збудження і гальмування, індивідуальний стиль у шахах, ролі у партнерській діяльності, стать і вік, акцентуації і психопатії; літературні персонажі.

Постановка проблеми. Традиційно тема темпераменту розглядалася незалежно у психології особистості (темперамент і факторний аналіз особистості), астрології (стихії), диференціальній психофізіології (властивості нервової системи) та малої психіатрії (акцентуації і психопатії). Факторний аналіз, що домінував у психології останні десятиліття, дозволив набутти великий фактичний матеріал, який, однак, частково підминив предмет психології предметом лінгвістики. У наш час стає актуальним перехід від факторного аналізу до осмислення накопиченого досвіду і синтезу як окремих наукових дисциплін, так і напрямків усередині них (наприклад, у О. К. Дроздовського). Основою такого синтезу повинні стати критерії, які піддаються об'єктивному контролю. Такими є параметри діяльності та психофізіологічні параметри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Параметри рольової діяльності. На прикладі шахового протистояння автором досліджувався фактор агресії та інші [13]. Ним були визначені чотири пари універсальних параметрів рольової діяльності, які присутні у будь-якому досліджуваному факторі. У цій статті ми розглянемо дві пари цих параметрів: створення параметра або збереження антипараметра, спрямованість його від індивіда до партнера, або в зворотньому напрямку. Взяті по одному полюсу від кожної пари, ці параметри утворюють чотири можливі комбінації. 1. Створення собі (у нашому випадку – напад на фігуру партнера, або власне потреба бути агресором). 2. Створення партнеру (жертва – «підставка», або потреба бути жертвою). 3. Збереження собі (не взяття фігури партнера, наприклад, проміжний удар, або потреба бути садистом). 4. Збереження партнеру (жертва – залишення своєї фігури під ударом, або потреба бути мазохістом).

Психофізіологічні параметри. Головною задачею цього розділу є встановлення зв'язку між припущеними параметрами фактора статі і віку, властивостями темпераменту і нервової системи та фізичними параметрами. Слідом за І. П. Павловим темою властивостей нервової системи займалися Б. М. Теплов, В. Д. Небиліцин, В. С. Мерлін та їх послідовники. Крім традиційних властивостей сили – слабкості, рухливості – інертності та врівноваженості – неуврівноваженості сучасною психофізіологією розглядалися наступні шість: динамічність (або пластичність – ригідність), лабільність (або частота), активованість (активність, потенціал або напруга), реактивність (амплітуда) – резистентність, сензитивність (нейротизм за Г. Айзенком, або концентрація – іррадіація), екстравертованість – інтровертованість (або

магнітна індукція). У Б. М. Теплової ми знаходимо важливу думку, що поділення «по збудженню» та «по гальмуванню» має стосуватися не лише сили і слабкості, але і інших властивостей нервової системи [10, с. 163-171]. Якщо вважати «врівноваженість» похідною властивістю, «рухливість – інертність» – аналогічною динамічності на іншому рівні, а «силу» або напругу – аналогічною «активності» або «потенціалу», то число «6», щодо властивостей нервової системи, збережеться. З цих шести найбільш підходящими для фактора «віку і статі» виглядає фізичний параметр потенціалу, або напруги. Решта п'ять повинні допомогти завершенню побудови загальної класифікації темпераменту.

«Коло Айзенка» та езотеричні першоелементи. Універсальний характер параметрів дозволив припустити їх відповідність чотирьом класичним сімейним ролям: чоловічій (активна), жіночій (пасивна), батьківській (ведуча) та дитячій (ведена). Останні чотири знайшли своє попарне втілення у чотирьох класичних типах темпераменту: холерик (батько-«вогонь» = активний + ведучий), меланхолік (мати-«земля» = пасивний + ведучий), флегматик (дочка-«вода» = пасивний + ведений), сангвінік (син-«повітря» = активний + ведений) [11, 4.075]. Найбільш компактно це було відображено на рис. 1 аналогічно класифікації Г. Айзенка («коло Айзенка») [6] (рис. 2).

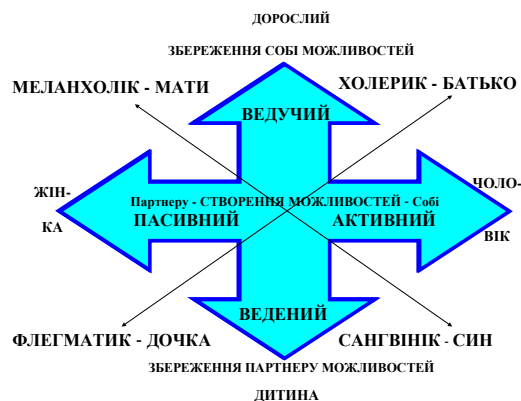

Рис. 1. Класифікація рольових параметрів: фактор «статі і віку»

Розробка автора за джерелами [11, 5, 6, 13]

З останньою перекликається астрологічна класифікація якості стихій (першоелементів), яка відома ще зі стародавніх часів (рис. 3).

Згідно давньоєгипетським джерелам: тепло дає енергійний рух, агресивність, імпульсивність, щирість.

рість, сміливість; волога – пасивність, пластичність, сенситивність, мінливість; холод – стриманість, концентрацію, інерцію, працьовитість, терпіння; сухість – нервовість, напругу сили, суворість, зусилля.

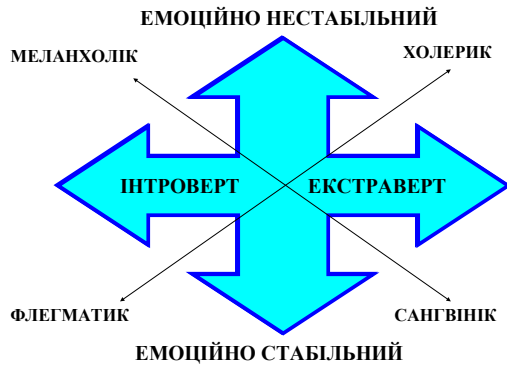

Рис. 2. Класифікація властивостей темпераменту: «коло Айзенка»

Джерело [6]

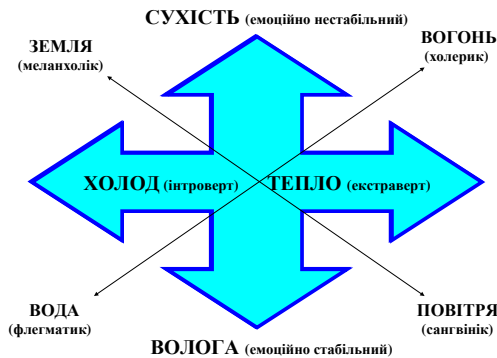

Рис. 3. Класифікація якостей у першоелементах

Джерело [5, с. 4-9]

Порівняння описів факторів екстраверсії і інтроверсії, нейротизму і стабільності за Г. Айзенком і якостей першоелементів теплоти і холоду, сухості і вологості показує їх, принаймні, частковий збіг. Оскільки в науковій психології про цей збіг йдеться лише кілька рядків [9, с. 212], ми змушені більш уважно поставитися до астрологічних джерел. Саме в них і було виявлено важливе протиріччя. Астрологи, які посилалися на стародавні джерела, відносили флегматиків до водної стихії, а меланхоліків – до земної [5]; деякі ж сучасні астрологи, що давали розгорнутий опис психотипів – навпаки [8]. У той же час в усіх сучасних джерелах описи психотипу стихії землі відповідали традиційному флегматику (працьовитість, педантизм та покірність), а психотипу стихії води – традиційному меланхоліку (чутливість). Поряд з цим, окремі якості у традиційних [2] і первісних типів [7, с. 41-44] збігаються, наприклад: песимізм і нервовість у меланхоліків. Аналогічний езотеричним джерелам факторний підхід за Г. Айзенком уникнув цього протиріччя. Однак воно присутнє у авторів, які дотримуються цілісного підходу до опису психотипів темпераменту.

Напрошується висновок, що десь на світанку становлення психології мала місце термінологічна помилка і що стихії землі повинен відповідати термін «меланхолік»: переважання чорної жовчі – за Галеном, і сильний, врівноважений та інертний тип (а не слабкий) – за І. П. Павловим. Аналогічно стихії води повинен відповідати термін «флегматик»: переважання слизу – за Галеном, і слабкий тип (а не сильний, врівноважений та інертний) – за І. П. Пав-

ловим. Автор припускає, однак, що ця «помилка» могла виникнути через вікову трансформацію типів темпераменту на вищих рівнях психіки.

Щоб уникнути плутанини, ми повертаємося до первісного значення термінів, але додаємо до назви типів означення «первісний»: «первісний меланхолік» замість традиційного флегматика і «первісний флегматик» замість традиційного меланхоліка.

Підтипи активний і пасивний. Термін «активності» вже відомий у психології, як одна з властивостей темпераменту, але нам не вдалося знайти даних про «пасивність», як спонукання партнера до активності (а не в якості бездіяльності). В інших випадках термін «активність» вживався в розумінні більш близькому англійському «activity» (діяльність) у зв'язку з гіпоманіакальністю [3]. Остання, на думку автора, є лише діяльнісний прояв одного з психофізіологічних параметрів (частота), через які «працює» рольова активність. Нашому розумінню підтипів активності і пасивності більш відповідає фактор «мужності» – жіночності», який досліджується різними опитувальниками, найбільш відомий з яких: ММРІ С. Хаттуея і Дж. Маккінлі [3]. У Г. Айзенка [6] активність і пасивність є однією зі складових факторної пари «екстраверсія – інтроверсія».

У Д. Б. Богдаєвської предметом дослідження є «інтелектуальна, або творча активність», що лежить в основі (природних) здібностей. За значенням, вона також частково відповідає нашому терміну «активності» і зобов'язує нас підходити до темпераменту як до багаторівневого явища.

Згідно езотеричній науці [1] на макрорівні особистості мають місце три плана, або чотири рівня. На нижньому плані – це рівень з великою густиною, який відповідає морфологічним класифікаціям у психології, і ефірний, або власне психофізіологічний (нейрогуморальний). Вище розташований астральний план, відповідний емоційній сфері, і, нарешті, ментальний, на якому особистість представлена нижчим манасом, або інтелектом. Саме на цьому рівні темпераменту і проявляється активність інтелектуальна. У малій психіатрії їй частково відповідає підтип мрійників, який зустрічається у різних характерів, наприклад, у шизоїдів [10, с. 562-563]. «Активна» мрійливість компенсує інактивність практичну. В той же час психологія вважає, що хоча будова темпераменту на різних його рівнях може істотно відрізнятися, але в цілому має подібну (згідно кореляціям У. Шелдона [10, с. 461-472]).

Патологічні або акцентуовані приклади з малої психіатрії є найбільш яскравими практичними відображеннями психологічних типів, і тому автор вважає себе зобов'язаним далі скористатися її досвідом. Важливим застереженням для розуміння цих типів, однак, є правило, що не завжди акцентуація характеру збігається з типом його патології.

Що стосується активності та пасивності, то вони спостерігаються в малій психіатрії більш як результат їх дисбалансу і в якості окремих проявів різних типів. Перевага активності дає імпульсивність, наприклад, у гіпертиміків [10, с. 542-544, 624-627, 677-684] і у нестійкого типу [10, с. 577-578, 741-747]; перевага пасивності дає нерішучість у психастеніків [10, с. 552-555, 598-603, 707-711]. У художній літературі виражену активність має один з персонажів гоголівських «Мертвих душ» Ноздрьов – його втручання спонукає Чичикова змінити маршрут поїздки. Класичним прикладом спілкування двох представників активного підтипу є перший вихід на сцену в «Ревізорі» того ж автора Бобчинського і Добчинського, які перебувають один одного при повідомленні новин.

На прикладі активного «мрійника», персонажа М. В. Гоголя Манілова, ми спостерігаємо явну диспропорцію активності на ментальному і фізичному планах. На відміну від нього інактивною є мрійливість у Обломова (І. О. Гончаров), що живе лише спогадами та утопічними образами. Інактивність – одна зі складових шизоїдних і астеничних характеристик [10, с. 548-563].

Представником пасивного типу є персонаж М. Горького Лука («На дні»), «підбивавший» сусідів на активні дії. Класичним прикладом спілкування двох представників пасивного підтипу є сцена з «Мертвих душ», в якій Чичиков і Манілов змагаються за право пройти у двері другим. Перевага пасивності дає нерішучість, яка спостерігається у Коробочки при здійсненні згоди з Чичиковим. Низька пасивність (Ноздрьов) проявляється у спортивних єдиноборствах у пропуску зустрічних ударів. Взаємодія активного і пасивного типів наочно показано в назриваючій ситичці Ноздрьова з Чичиковим. Перший «активно» прагне вдарити, а другий «пасивно» завчасно підлаштовується до його дій: то закриваючись, то блокуючи руки супротивника.

Підтипи ведучий і ведений. Підтип ведучого проявляється, насамперед, у лідерстві, яке досліджувалося в інженерній (пара ведучого і веденого в авіації) і загальній психології [4]. На Заході шкалу лідерства розробив Д. Кейрсі, але воно досліджувалося також і в більш ранніх опитувальниках. У деяких випадках лідерство пов'язується з темпераментом, коли розглядається його типологія.

Е. Кречмер [10, с. 447-452] знаходить видатних лідерів у представників обох полярних груп характерів: шизотимиків і циклотимиків. Серед останніх – гіпертиміки. Чимало лідерів має параноїдний (застрягаючий) склад характеру [10, с. 563-568, 601-603]. У поєднанні з пасивністю «ведучий» підтип дає нерішучість з подальшим енергійним веденням справи після прийняття рішення у психастеників (педантичний характер) [10, с. 552-554, 598-601, 707-712]. Найбільш яскраво його риси проявляються у епілептоїдів (збуджуваних) [10, с. 568-571, 603-605, 722-732]: національний характер «російського ведмедя», всебічно представлений героями Ф. М. Достоєвського. Тип ситуативного лідера часто зустрічається серед істероїдів (демонстративного типу) [10, с. 571-577, 593-598, 732-741].

Важливим є розведення понять «активного» лідерства і «ведучого». Активне лідерство – це боротьба за першість, наприклад, суперництво хлопчиків за лідерство у дворі або в класі. «Активна» паралель гармонійніше доповнюється застрягаючим типом. Лідерство ведуче прагне домінування і у випадку акцентуації переходить в тоталітаризм і тиранію. «Ведуча» паралель гармонійніше доповнюється типом збуджуваним.

Підтип веденого проглядається в малій психіатрії у нестійкого типу. Оскільки він не ввійшов в класифікацію Леонгарда, який добирає у художній літературі реалістичного напрямку характерні персонажі під всі інші типи, звернемося за яскравим прикладом до фільму «Пригоди Електроніка». Перші його кадри знайомлять нас з Уррі, що не має переконань, має потребу у шефі, готовий «тягати каштани з вогню», але проявляє ситуативну ініціативу при виконанні завдання. Домашня неслухняність нестійких являє собою наслідок їх «лабільній активності». До слухняних, або «пасивних» ведених можна віднести неврастеніків [10, с. 548-549, 695-699], емотивний [10, с. 639-645], сенситивний (тривожний) [10, с. 636-639, 699-706] та конформний типи [10, с. 580-582, 747-751].

У художній літературі роль ведучого виконують Венді у «Пітері Пені» (Дж. Баррі), тітонька Поллі у «Томі Сойері» (М. Твен), Кабаниха у «Грозі» (О.М. Островський) і «Послужливий заєць» (С.В. Михалков). Останні два демонструють патологічну акцентуацію характеру у «ведучого» підтипу. Низьке виявлення ролі ведучого у Ноздрьова призводить до невлаштованості його дітей і не дозволяє Манилову закінчити за 2 роки читання книги. Ця ж причина погіршує долю «вічної дитини» – Обломова, який усе життя мав потребу в управляючому домашнім і поміщицьким господарством, тому що психологічно був не в змозі «вести» його сам. Ведений тип або покійно слідує за лідером (меланхолік – за А. Беловим [2]), як це робить «емотивний» Петров у «Канікулах Петрова та Васечкіна...» (В. Алеников), або «активно» вносить свої корективи («капосник» Ноздрьов).

Розглянемо, як проявляються ці рольові типи у парях. Епілептоїд і нестійкий: у кримінальній психології (А. Личко) вони часто «працюють» у парі: епілептоїд керує, нестійкий ризикує. Епілептоїд і конформний: перший управляє (Кабаниха), другий – виконує і слухається (Тихон); інший типовий приклад – мачуха і слухняна пасербиця-попелюшка з народної казки. Епілептоїд і психастеник (педантичний тип): перший вирішує, другий – слідкує за правильністю виконання. Педантичний характер не є типовий для слов'янських народів. У літературі його можна спостерігати серед економок і гувернерів-німців. У наш час педантичний ведучий зустрічається на посаді завгоспа, діловода або сестри-господарки при епілептоїді-керівнику. Інший варіант: педантичний завуч, або вчитель, при епілептоїді-директорі.

Порівняння активного і ведучого підтипів. Згідно концепції Е. Фромма людину спонукають дві базові потреби, що знайшли своє вираження у двох допоміжних дієсловах: самовираження (дієслово «to be») і володіння (дієслово «to have»). Припускається, що саме вони лежать в основі підтипів «активний – пасивний» і «ведучий – ведений». Перша проблема була описана ще Шекспіром – гамлетівське «to be or not to be». Гіпертрофоване «to be» спостерігаємо у Раскольнікова («Злочин і кара», Ф. М. Достоєвський). Протилежний приклад («not to be») ми зустрічаємо у героїв С. В. Михалкова: гротескного Полудушкіна і Соломи (фільм «Піна»). Зокрема, Солома є «необхідним полярним доповненням» для просуваня Махоніна по кар'єрних сходах (потреба «to be») та виконує роль «сприяючого такому самовираженню».

Друга потреба «to have or not to have» стосується не стільки майна, а, по-перше, людей. Якщо багато політиків йдуть шляхом самовираження, то олігархи прагнуть запанувати над людьми: своя охорона, своє лобі в уряді. Дуже тонко ця тема проходить в «Онегіні» (А. С. Пушкін), в якому Тетяна підсвідомо вгадує власника («Мое! – сказав Онегін грізно» Тетяні в її сні). Саме підбурений цією потребою, Онегін «відіграє» Ольгу у Ленського, провокуючи дуель. В класичному епізоді Сореля і Матильди в «Червоному і чорному» (А. Стендаль) ми зустрічаємо обидві названі потреби. Виходець з нижчих кіл Сорель, спонукаємий потребою «to be» у вищих верствах суспільства, займає відносно Матильди «інактивну роль», але провокує у неї «активні» ревнощі (власницьке «to have»), заграючи з іншою. Протилежний полюс потреби «not to have» ми бачимо у фінальних сценах названого вище фільму, коли Петров віддає Васечкіну видобутий з ризиком едельвейс для подарунка Маші. Він, небайдужий до обох, готовий віддати їх «одне одному». Згаданий вище Полудушкін спонукає майже такою потребою «to have» (мати

господаря). Це інший рольовий полюс, що доповнює потребу «володіти». Ця вісь залишається національним пережитком російського суспільства ще з часів кріпосного права: самодур-поміщик і «холоп Іпат» (за описом М. О. Некрасова «Кому на Русі жити добре»).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз джерел показує, що накопичений досвід дозволяє перейти до встановлення міжпредметних зв'язків в області темпераменту між загальною психологією, астрологією, психофізіологією і малою психіатрією. Найвні класифікації темпераменту ці зв'язки не враховують. З іншого боку, не знайдено спроб систематизації як параметрів діяльності за винятком нашої [13], так і випадків статистично значущої динаміки вікових змін темпераменту.

Мета та задачі. Примежові дослідження в названих дисциплінах і власні спостереження автора дозволяють поставити мету розробки міжпредметної класифікації темпераменту на прикладі фактора статі і віку. В останній припускається відповідність рольових параметрів: типовим стилям рольової діяльності (на прикладі шахового протистояння), які повинні бути позначені та описані; астрологічними першоелементами, з урахуванням припущеної вікової динаміки; властивостям нервової системи і фізичним параметрам; акцентуаціям характеру і психопатіям, відомим з малої психіатрії. Валідність, або необхідність корекції такої класифікації, може бути доведена експериментальною перевіркою згодом. Необхідною умовою для побудови такої класифікації є також задача попереднього виявлення вікових трансформацій темпераменту на вищих рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідність параметрів стилю в шаховій партії. У процесі аналізу творчості провідних шахістів були зроблені такі припущення. «Створення параметра» відповідає тактичним діям, «активний» стиль – тактичної підприємливості шахіста. Якщо обидва шахіста мають «активний» стиль, то йде тактична «перепалка». «Пасивний» стиль відповідає спонуканню (провокуванню) супротивника до активних (проти себе) тактичних дій. «Пасивний» гравець готує супернику можливості і маленькі пастки, а «активний» шукає нові «дірки» в його обороні. Атакуючи «пасивного», «активний» ризикує зарватися. При зустрічі двох гравців «пасивного» стилю створюється напружена ситуація, багата тактичними можливостями по обидві сторони. Психологічно програє той, хто перший не витримає і проявить активність. «Ведучий» стиль характеризується володінням ініціативи і відповідає стратегічній грі. Якщо зустрічаються двоє «ведучих», то перемагає той, хто перший реалізує свій задум. В цьому випадку «ведучі» грають на різних ділянках дошки. «Ведений» гравець допомагає супернику в реалізації задуманого, але вносить в нього корективи, які зіпсують задум супротивника (саме так «обіграв» Ноздров Чичикова в їх «партії» з «мертвими душами»). При зустрічі з таким суперником «ведучий» зобов'язаний відслідковувати «поправки» «веденого», що для нього незвично. Двоє «ведених» спонукають одне одного до проведення не цілком виправданих планів і займаються маневрами. Може, один з них виявиться невдалим, або здасться «невдалим» супротивнику.

Класифікація ролей згідно езотеричним першоелементам. При побудові міжпредметної класифікації згідно астрологічної традиції за початок відліку візьмемо точку весняного рівнодення: вогонь (Овен – холерик). Далі по колу проти годинникової стрілки та згідно астрономічним сонцестоянням і рівноденням відкладаємо інші три точки: вода

(Рак – первісний флегматик), повітря (Терези – сангвінік), земля (Козеріг – первісний меланхолік) [7, с. 41-44]. Кожному типу темпераменту присвоюємо подвійну роль і прорисовуємо переходи між типами (рис. 4).

Звернемо увагу, що на рисунку двічі має місце послідовний рух (від вогню – до землі і від води – до повітря) і двічі має місце перехрещення (від землі – до води і від повітря – до вогню). У порівнянні з колом Айзенка рисунок ускладнився, але з точки зору фізики перехрещення, що виникли, мають обґрунтування. В обертових системах електричні заряди за рахунок відцентрових сил зміщуються на периферію і розподіляються по «екватору», при цьому однойменні заряди відштовхуються, а різнойменні – притягуються. У цьому випадку стабільність електричного поля диска забезпечується розташуванням однойменних зарядів на найбільшій відстані (180°), а різнойменних – на найменшій (90°), що і маємо при взаємному розташуванні позитивних чоловічих і негативних жіночих стихій.

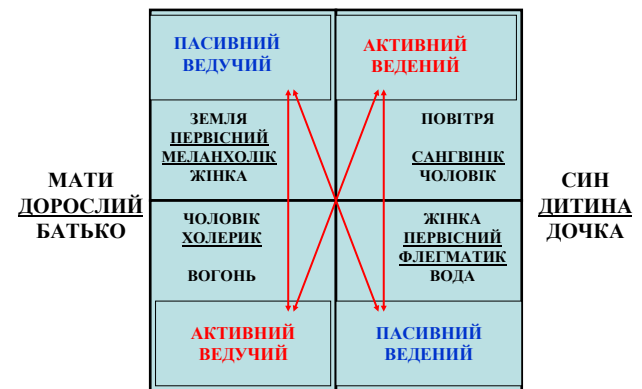

Рис. 4. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і першоелементи

Розробка автора за джерелом [13]

Класифікація ролей згідно психофізіологічним параметрам. Спробуємо співвіднести обраний нами в літературному огляді психофізіологічний параметр потенціалу, або напруги, з рольовими параметрами статі і віку.

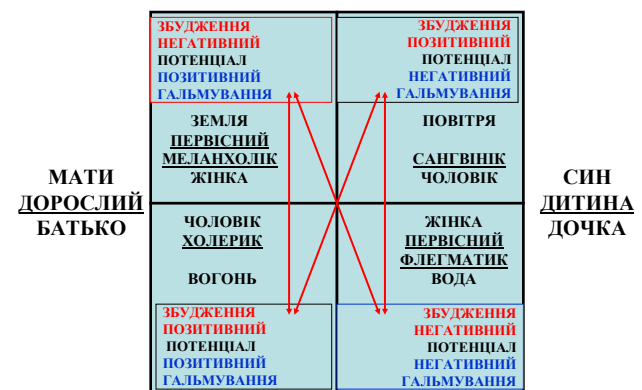

Рис. 5. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і параметр «потенціалу – напруги»

Розробка автора за джерелом [13]

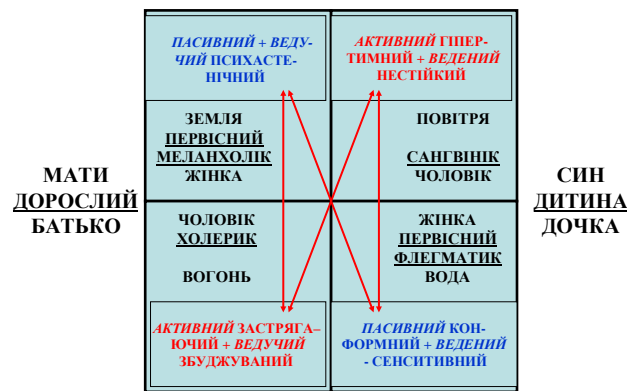
З точки зору принципу подібності можна припустити, що позитивний і негативний потенціал відповідають чоловічій активності і жіночій пасивності, у цьому випадку збудженню і гальмуванню буде відповідати статевий (потенціал, або створення параметра) і віковий (напруга, або збереження па-

раметра) складові фактора. У цьому випадку поєднання «активного» та «ведучого» буде відповідати позитивним потенціалу і напрузі; поєднання «активного» та «веденого» – позитивному потенціалу і негативній напрузі; поєднання «пасивного» та «веденого» – негативним потенціалу і напрузі; і поєднання «пасивного» та «ведучого» – негативному потенціалу і позитивній напрузі (рис. 5).

Кілька років тому у автора була можливість зробити на портативному апараті виміри різниці потенціалів (між центром верхньої частини лоба і основою великого пальця руки) у кількох дітей-шахістів молодшого віку. Найвища різниця виявилася у дитини холерического темпераменту (О.Ч., 9 років), який через кілька місяців виграв першість України.

Класифікація ролей згідно типологіям малої психіатрії. Можна було помітити, що один і той же психофізіологічний параметр проявляється одночасно в двох типах темпераменту. З іншого боку, аналіз акцентуації характеру показує, що за кожною з них ми знаходимо (серед інших) не менше двох основних, акцентуєваних параметрів. Спробуємо виділити ті акцентуації, які найбільш яскраво виявляють в собі названі рольові типи.

Якщо застрягаючому типу відповідають, як визначальні, «активний» і «ригідний» підтипи, а збуджуваному – «ведучий» і «реактивний» (величина амплітуди), обидва за збудженням, то рольового холерика можна визначити, як синтез «активного застрягаючого» і «ведучого збуджуваного». В цьому випадку, «активний гіпертимний» і «ведений нестійкий» відповідатимуть ролевому сангвініку, поєднання «пасивного конформного» і «веденого сенситивного» – первісному рольовому флегматику, а «пасивний і ведучий психастенік» – первісному рольовому меланхоліку (рис. 6).

Рис. 6. Міжпредметна класифікація: фактор «статі і віку» і акцентуації характеру

Розробка автора за Джерелом [13]

Треба вважати, що кінцевою метою створення міжпредметної класифікації темпераменту у зв'язку з малою психіатрією буде визначення девіації для кожного фізичного параметру.

Вікова динаміка типів темпераменту. Попередні спостереження виявили дві тенденції. Перша, очевидно, буде доведена експериментом. У дитячому віці потреба бути «веденим» повинна бути більш виражена, ніж потреба бути «ведучим», у дорослому – навпаки. Можна припустити, що з цієї ж причини в підлітковій психіатрії вкрай рідко зустрічаються дистимічний і застрягаючий типи, які

формується пізніше, а в дорослій – представники «популярного» серед підлітків нестійкого типу.

Інша динаміка допускається у зв'язку з активним формуванням в перехідному віці емоційно-вольової сфери. Згідно з попередніми спостереженнями автора, «первинний» холерик зберігає свої якості «активного» та «ведучого». На основі «первинного» сангвініка («активний» і «ведений») формується рольовий, або «емоційно» пасивний (покірний) меланхолік. Пізніше був помічений «збіг» цієї тенденції з періодом служби юнаків в армії, в результаті якого їх характер змінюється відповідно. На основі «первісного флегматика» – дочки («пасивний» і «ведений») формується «емоційно» ведуча «мама» – первісний меланхолік. Можна припустити, що шлях до цього лежить через традиційні для дівчаток гри в ляльки та допомогу мамі по господарству. Нарешті, на основі «первісного меланхоліка» («пасивного» та «ведучого») народжується «емоційний» сангвінік («активний» і «ведений»). Цьому відповідає утворення вже в дорослому віці балакучих жіночих компаній-«посиденьок» за місцем проживання (домогосподарок) або роботи (аналогія з компаніями хлопчиків в підлітковому віці). Непрямим підтвердженням цим спостереженням є дані психіатрів-класиків, наприклад, про формування діатетичної пропорції у циклотимиків. Згідно П. Ганнушкіну, в одному випадку з'являється «домішка смутку в стані збудження»; в іншому – «наліт гумору в стані депресії» [10, с. 546]. Навіть якщо виходити тільки з цитати, на психофізіологічну основу нашаровується емоційний компонент.

Висновки та перспективи. На основі «кола Айзенка» і власних спостережень вдалося теоретично обґрунтувати міжпредметну класифікацію для двох пар рольових параметрів темпераменту. Як припускає автор, вони відповідають класичним сімейним ролям фактора «статі і віку», фізичному параметру «потенціалу – напруги» і проявляються в типах, відомих з малої психіатрії. Попередні спостереження дозволили також визначити і описати стилі в шаховій грі, які відповідають, згідно припущенню автора, рольовим параметрам, а також висунути припущення про взаємну трансформацію типів темпераменту на вищих рівнях. Це може пояснити протиріччя у трактуванні понять «меланхолік» і «флегматик» в стародавніх і сучасних джерелах. Використання «кола Айзенка» і психофізіологічних параметрів як основи дозволить побудувати аналогічну міжпредметну класифікацію для другої пари рольових параметрів діяльності, яка визначає спрямованість індивіда і його партнерів назовні або на самого себе і була віднесена автором до фактору «екстраверсії – інтроверсії» [13]. Класифікація, яка побудована на основі об'єктивних параметрів, дозволить розробити економічні опитувальники для діагностики рольових підтипів. Їх валідність (або необхідність корекції), так само як і правильність самої класифікації, може бути підтверджена залученням для порівняльного дослідження названих вище класичних опитувальників і статистичного обліку рольових параметрів в партіях досліджуваних шахістів. Для перевірки правильності припущення про вікову трансформацію типів темпераменту може бути використана диференціація питань за рівнями (практичним, емоційним та інтелектуальним), а також експеримент з подвійною оцінкою себе випробуваними: на момент дослідження і в дитинстві (до початку перехідного віку).

Список літератури:

1. Бейли А. Посвящение: человеческое и солнечное. – М.: Амрита, 2012. – С. IV-V, схема III.
2. Белов А. Тест «Формула темперамента» // Сборник психологических тестов. – Ч. I / Сост. Е. Е. Миронова. – Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2005. – С. 4-6.
3. Березин Ф. Б., Мирошников М. П., Соколова Е. Д. Методика многостороннего исследования личности. Структура, основы интерпретации, некоторые области применения. – М.: Издательство «Березин Феликс Борисович», 2011. – 320 с.
4. Диагностика лидерских способностей (Е. Жариков, Е. Крушельницкий) / Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., 2002. – С. 316-320.
5. Запрягаев В. М. Астрология. Вторая, практическая часть (составление гороскопа). – Вязьма, 1908. – 178 с.
6. Личностный опросник ЕРІ (методика Г. Айзенка) // Альманах психологических тестов. – М., 1995. – С. 217-224.
7. Максимов П. Краткий курс научной астрологии. – М.: 1997. – 184 с.
8. Малаховская И. Стихия – ключ к темпераменту человека. – [Электронный ресурс]. – «Глобальные знания», 2010. – Режим доступа: <http://www.globa.ru/>
9. Основи психології: Підручник / Заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К.: Либідь, 1999. – 632 с.
10. Психология индивидуальных различий. Хрестоматия / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и В. Я. Романова. – М.: ЧеРо, МПСИ, 2006. – 776 с.
11. Агни Йога. (Знаки Агни Йоги) / Рерих Е. И. – Рига: «AGNI JOGAS» IZDEVUMS, 1937. – 347 с.
12. Суханов В. Ю. Базові категорії і систематизація психологічного знання // Перспективи розвитку сучасної науки. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7-8 травня 2015 року). – Ч. II. – Херсон: «Гельветика», 2015. – С. 31-33.
13. Суханов В. Ю. Рольовий підхід до дослідження темпераменту // Психологія в Україні та за кордоном. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 7-8 травня 2015 року). – Херсон: «Гельветика», 2015. – С. 33-37.

Суханов В.Ю.

Энергодарский Центр детского и юношеского творчества

РОЛЕВОЙ ПОДХОД И СВОЙСТВА ТЕМПЕРАМЕНТА: ПУТЬ К КЛАССИФИКАЦИИ ЧЕРЕЗ КРУГ АЙЗЕНКА

Аннотация

В процессе анализа шахматных партий рассмотрены следующие пары универсальных параметров стиля партнёрской деятельности: создание – сохранение параметра, себе – партнёру. Предполагается их соответствие психофизиологическим параметрам: возбуждение (потенциал) – торможение (напряжение), положительный – отрицательный. Их попарные комбинации дают половые и возрастные роли: активный – пассивный, ведущий – ведомый. Парные комбинации ролей дают четыре классических типа темперамента, соответствующие четырём первоэлементам или семейным ролям и четырём стилям в шахматной игре, а также акцентуациям характера и психопатиям. Противоположное понимание терминов «флегматик» и «меланхолик» в древних и современных источниках может быть объяснено возрастной трансформацией типов темперамента на высших уровнях.

Ключевые слова: стихии и типы темперамента, положительный и отрицательный потенциал, возбуждение и торможение, индивидуальный стиль в шахматах, роли в партнёрской деятельности, пол и возраст, акцентуации и психопатии, литературные персонажи.

Suhanov V.Yu.

Energodar Center of Child and Youth Creativity

ROLE APPROACH AND THE PROPERTIES OF TEMPERAMENT: A WAY TO CLASSIFICATION THROUGH EYSENCK CIRCLE

Summary

During the study of chess games were considered two pairs of universal parameters of style in partner activity: creation – conservation of parameter, to itself – to the partner. Supposed their correspondence to the psychophysiological parameters: excitation (potential) – inhibition (voltage) positive – negative. Their pairwise combinations give the roles of sex and age: active – passive, leading – supporting. Pairwise combinations of roles form four classic temperaments corresponding to the four primary elements or «family roles» and the four styles in the chess game, as well as character accentuations and psychopathies. In the ancient and modern sources the opposite understanding of the terms «phlegmatic» and «melancholic» can be explained by age transformation of types of temperament at higher levels.

Keywords: astrological elements and types of temperament; positive and negative potential; excitation and inhibition; individual style in chess; roles in partner activity; sex and age; accentuations and psychopathies; literary characters.